

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 364

**Polityka rodzinna w Polsce
z perspektywy wybranych aspektów
polityki społecznej i ekonomii**

Doświadczenia innych państw europejskich

Redaktorzy naukowci

Adam Kubów

Joanna Szczepaniak-Sienniak

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2014

Redaktor Wydawnictwa: Teresa Zielińska

Redaktor techniczny: Barbara Łopusiewicz

Korektor: Dorota Pitulec

Łamanie: Beata Mazur

Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja jest dostępna w Internecie na stronach:

www.ibuk.pl, www.ebscohost.com,

w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej www.dbc.wroc.pl,

The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com,

a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon

http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się

na stronie internetowej Wydawnictwa

www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie

wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

Wrocław 2014

ISSN 1899-3192

ISBN 978-83-7695-498-1

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk i oprawa:

EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, sp.j.

ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek

Spis treści

Wstęp	7
-------------	---

Część 1. Uwarunkowania polityki rodzinnej w Polsce – wybrane konteksty polityki społecznej i ekonomii

Ewa Cichowicz: Uwarunkowania przeobrażeń polityki rodzinnej – wybrane przykłady oraz propozycje kierunków zmian w zakresie wsparcia rodzin	11
Adam Kubów: Znaczenie świadczeń rodzinnych w kształtowaniu poziomu życia rodziny.....	26
Iłona Błaszczak-Przybycińska: Wartość pracy domowej – wycena empiryczna na podstawie ogólnopolskiego badania budżetu czasu ludności	44
Marta Marszałek: Rola kobiet i mężczyzn w tworzeniu nierynkowej produkcji gospodarstw domowych – rekomendacje dla polityki rodzinnej	60
Arkadiusz Durasiewicz: Analiza ekonometryczna wybranych parametrów polityki rodzinnej w Polsce	73
Małgorzata Wróbel: Modele dzietności względem zmiennych rynku pracy w miastach 100-tysięcznych i większych w pierwszej dekadzie XXI wieku	96
Izabela Buchowicz: Wspólny cel polityki edukacyjnej i polityki rodzinnej w Polsce.....	113
Anna Zachorowska-Mazurkiewicz: Teoria ekonomii i polityka ekonomiczna a opieka – wzajemne relacje i implikacje dla polityki rodzinnej.....	127

Część 2. Z doświadczeń innych krajów europejskich – wnioski dla polityki rodzinnej w Polsce

Anna Ciepielewska-Kowalik: Współczesne przemiany europejskich modeli opieki nad dziećmi a model polski (na przykładzie zmian w latach 2007-2012).....	145
Paweł Łuczak: Związki polityki makroekonomicznej i polityki społecznej w zakresie opieki długoterminowej w Republice Czeskiej	160
Wojciech Nowiak: Współczesne wyzwania demograficzne a norweska polityka wobec osób starszych – wnioski w kontekście polskiej polityki rodzinnej.....	176

Summaries

Part 1. Determinants of family policy in Poland – chosen contexts of social policy and economics

Ewa Cichowicz: Determinants of transformation of family policy – some examples and suggestions for the direction of changes in the public support for families	25
Adam Kubów: The importance of family benefits in shaping the level of family life.....	43
Ilona Błaszczak-Przybycińska: Monetary value of housework – empirical estimation based on time use survey in Poland	59
Marta Marszałek: The role of women and men in the creation of non-market production of households – recommendations for family policy	72
Arkadiusz Durasiewicz: Econometric analysis of selected parameters of family policy in Poland.....	95
Małgorzata Wróbel: Fertility models in relation to variables of the labour market in Polish cities of 100 thousand and more inhabitants in the first decade of the 21 st century	112
Izabela Buchowicz: Common task of educational policy and family policy in Poland	126
Anna Zachorowska-Mazurkiewicz: Economic theory and economic policy vs. care – mutual relationships and implications for family policy.....	141

Part 2. From the experience of other European countries – proposals for family policy in Poland

Anna Ciepiewska-Kowalik: Current transformations of European child-care models vs. Polish model (on the example of changes in the years 2007-2012).....	159
Paweł Łuczak: Relations between macroeconomic policy and social policy as regards long-term care in the Czech Republic	175
Wojciech Nowiak: Current demographic challenges vs. Norwegian policy towards elderly people – conclusions in the context of Polish family policy	196

Ewa Cichowicz

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

UWARUNKOWANIA PRZEOBRAZEŃ POLITYKI RODZINNEJ – WYBRANE PRZYKŁADY ORAZ PROPOZYCJE KIERUNKÓW ZMIAN W ZAKRESIE WSPARCIA RODZIN

Streszczenie: Prezentowany tekst poświęcono wybranym czynnikom, które warunkują zmiany w zakresie rozwiązań mających na celu szeroko rozumiane wsparcie rodzin ze strony władz publicznych. W szczególności autorka skoncentrowała się na czynnikach wynikających z definicji podstawowych pojęć stosowanych w ramach polityki rodzinnej, czynnikach związanych z przeobrażeniami funkcji rodziny oraz przykładach oczekiwań, postaw i zachowań potencjalnych beneficjentów systemu pomocy rodzinie, które wpływają na charakter aktywności państwa w tym aspekcie. Ponadto, mimo iż opracowanie dotyczy przede wszystkim Polski, aby poszerzyć spektrum rozważań, przedstawiono też niektóre informacje dotyczące sytuacji w innych krajach UE. Do realizacji zaś tak postawionego celu badawczego jako metodę badawczą przyjęto analizę literatury przedmiotu.

Słowa kluczowe: rodzina, polityka rodzinna.

DOI: 10.15611/pn.2014.364.01

1. Wstęp

Warunkiem koniecznym do zrozumienia zmian w sferze rozwiązań systemowych w zakresie polityki rodzinnej oraz punktem wyjścia do określenia kierunków tych zmian jest zidentyfikowanie przyczyn, które je wywołują. Przeobrażenia, o których mowa, w znacznym stopniu determinują bowiem kierunek działań podejmowanych przez państwo w celu szeroko rozumianego wsparcia rodziny, czyli w szczególności: zagwarantowania pomocy konkretnym grupom rodzinnych gospodarstw domowych, zapewnienia ochrony poszczególnym jej członkom oraz stworzenia warunków optymalnego rozwoju jednostki w strukturach rodziny. Ponadto w przypadku polityki rodzinnej warte podkreślenia są przede wszystkim trzy cechy, którymi powinna się ona charakteryzować. Po pierwsze – podejście interdyscyplinarne, które umożliwia lepsze zrozumienie problemów polityki rodzinnej w świetle powiązań jej

z innymi politykami szczegółowymi polityki społecznej (np. z polityką edukacyjną i polityką rynku pracy). Po drugie – koncentracja na problemach, które należy rozwiązywać w specyficznych sytuacjach (np. niska dzietność). Po trzecie – orientacja normatywna, zgodnie z którą pojawia się konieczność zmierzenia się z problemem z powodu przyjętego systemu wartości (np. wspieranie rodzin niepełnych).

W związku z powyższym celem niniejszego opracowania jest wyodrębnienie kluczowych czynników wyznaczających kierunki rozwoju polityki rodzinnej wraz ze wskazaniem pożądaných zmian w ramach aktywności podejmowanej na rzecz rodziny przez władze publiczne. Mimo iż przeprowadzone rozważania dotyczą przede wszystkim Polski, to uwzględniono w nich także wybrane informacje odnoszące się do sytuacji mającej miejsce w innych krajach Unii Europejskiej, co pozwoliło na rozszerzenie tła analizy. Ze względu zaś na ograniczoną objętość tekstu zaprezentowane zostały jedynie wybrane determinanty kształtowania polityki rodzinnej, w taki sposób, aby zarazem uwidocznic, jak silnie są zróżnicowane (co skutkuje m.in. koniecznością dywersyfikacji wykorzystywanych w polityce rodzinnej narzędzi). Aby w ten sposób określony cel mógł być zrealizowany, analizę przeprowadzono na podstawie dostępnej literatury przedmiotu. W zależności zaś od zagadnienia podejmowanego w danym fragmencie wykorzystano literaturę z ostatnich kilkunastu lat lub – wyjątkowo – wcześniejszą (dotyczącą zwłaszcza problemów terminologicznych lub uznawanych klasyfikacji).

Dostosowując układ pracy do przyjętych założeń, tekst podzielono na trzy części (oprócz wstępu oraz podsumowania). Pierwsza z nich ma niejako charakter porządkujący i dlatego koncentruje się na kwestiach definicyjnych jako obszarze, który stanowi punkt wyjścia do zmian w przyjmowanych rozwiązaniach, mających zapewnić rodzinie wsparcie. W drugiej części uwarunkowania przeobrażeń polityki rodzinnej rozpatrywane są przez pryzmat funkcji rodziny. Część trzecią poświęcono oczekiwaniom, postawom i zachowaniom potencjalnych beneficjentów systemu pomocy rodzinie.

2. Zakres definicji i pojęć a rozwiązania stosowane w polityce rodzinnej

Ze względu na liczne, a zarazem głębokie zmiany obejmujące rodzinę oraz przestrzeń, w której funkcjonuje owa podstawowa komórka społeczeństwa, zachodzi konieczność cyklicznego dostosowywania do nich rozwiązań prawno-instytucjonalnych, które mają za zadanie umożliwić realizowanie skutecznej i efektywnej polityki rodzinnej. Jednym z kluczowych uwarunkowań kształtowania polityki rodzinnej jest interpretacja samego pojęcia rodziny (lub ewentualnie rodzinnego gospodarstwa domowego). Po pierwsze, zachodzi konieczność odpowiedzi na pytanie, jakie formy współżycistowania powinny być zakwalifikowane i traktowane jako rodzina. Po drugie, nieodzowne jest wskazanie, które z nich są preferowane przez państwo i dlaczego to właśnie im (w ogóle lub przynajmniej w pierwszej kolejności) miałyby należeć się wsparcie.

Wydaje się, że z punktu widzenia trudności w sferze realizowania zadań polityki rodzinnej określenie zakresu znaczeniowego pojęcia rodzinnego gospodarstwa domowego jest relatywnie łatwiejsze niż wskazanie definicji rodziny. Najogólniej bowiem rodzinne¹ gospodarstwo domowe można by utożsamić z rodziną, której członkowie korzystają ze wspólnej przestrzeni życiowej lub jedynie z jej elementów (np. mieszkania czy środków finansowych)². O ile zatem zostanie zdefiniowane, co należy rozumieć przez rodzinę, o tyle dalsza część tej definicji nie stanowi już źródła poważniejszych rozbieżności, z których wynikałyby niekorzystne implikacje dla prowadzenia polityki rodzinnej³.

Z kolei rodzina może być utożsamiana z posiadającą własną tożsamość grupą pierwotną, którą tworzą identyfikujące się z nią osoby, związane częstymi, bezpośrednimi, osobistymi i intymnymi relacjami, opartymi na rzeczywistej lub domniemanej łączności biologicznej oraz tradycji⁴. W przypadku podejmowania działań z zakresu wsparcia rodzin ważne jest również postrzeganie rodziny raczej w kontekście procesu niż bytu⁵. W stosunkowo wąskim ujęciu modelowym⁶ uznaje się mianowicie, że rozpatrywana grupa społeczna powstaje na skutek decyzji dwóch osób (które połączyła więź emocjonalna), a następnie jej struktura powiększa się wraz z pojawianiem się potomstwa, aby później zmniejszać się wraz z usamodzielnieniem dzieci i w końcowej fazie „umrzeć” ze śmiercią swoich założycieli. W związku z tym metody i środki oraz rozwiązania mające na celu pomoc rodzinom powinny być dostosowane do różnych faz cyklu rozwoju rodziny i uwzględniać m.in. znaczenie danych stadiów (związanych np. z zaspokojeniem swoistego popytu społeczeństwa na dzieci) czy zmiany w długości ich trwania (np. coraz bardziej nasilającej się konieczności objęcia większym wsparciem również najstarszych członków rodzin).

Mimo licznych zmian, w Polsce nadal podstawowym modelem rodziny pozostaje heteroseksualna para małżeńska mająca przynajmniej jedno dziecko, wszyscy

¹ Por. M. Okólski, *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2003, s. 17.

² Innymi słowy: gospodarstwo domowe określić można poprzez wspólnotę terytorialną i ekonomiczną, co częściowo (z uwagi na brak uwzględnienia pokrewieństwa członków gospodarstwa domowego) pokrywa się z koncepcją, jaką wprowadził do literatury przedmiotu już E. Szturm de Sztrem, którego definicję przywołano np. w: D. Graniewska, *Praca a rodzina*, „Polityka Społeczna” 2007, nr 8, s. 19.

³ Jakkolwiek należy pamiętać, że w zależności od dziedziny nauki, w której używa się tego terminu, nacisk kładziony jest na inne aspekty jego zakresu pojęciowego – por. np. T. Zalega, *Gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji*, „Studia i Materiały Wydziału Zarządzania UW” 2007, nr 1, s. 7-10 czy *Rocznik demograficzny 2010*, Główny Urząd Statystyczny, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2010, s. 66.

⁴ F. Adamski, *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002, s. 27, 29.

⁵ M. Marody, A. Giza-Poleszczuk, *Przemiany więzi społecznych. Zarys teorii zmiany społecznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004, s. 186.

⁶ Chodzi w tym miejscu o rodzinę nuklearną jako kompletną formę organizacji życia rodzinnego.

członkowie⁷ ze sobą zamieszkują oraz dochodzi do wzajemnego dzielenia się uzyskanymi zasobami. Bardzo istotny czynnik, który wpływa nie tylko na kształt rodziny, ale i m.in. na formułowanie zapisów prawnych dotyczących swego uprzywilejowania danych modeli rodziny, stanowią względy kulturowe (i związane z nimi przekonania religijne). Granice różnicowań widoczne są na poziomie poszczególnych krajów – istnieje wyraźny podział terenów zamieszkiwanych przede wszystkim przez pary małżeńskie i terenów, gdzie duży odsetek reprezentowany jest przez jednostki wybierające alternatywne formy współżycia rodzinnego.

Przykładowo: rozpatrując grupę kobiet mających 25-29 lat, co odpowiada przedziałowi wieku najczęstszego wstępowania w związek małżeński, w Skandynawii i we Francji generalnie można było pod koniec ubiegłego wieku podzielić ją na trzy mniejsze, zbliżone pod względem liczebności grupy (po ok. 30%): mężatek, panien i kobiet w związkach kohabitacyjnych⁸. Z kolei w 1997 r. na terenie Szwecji co dziesiąta para (pośród wszystkich osób będących w związkach) współtworzyła związek o charakterze kohabitacyjnym. Dla porównania w Polsce, zgodnie z danymi z narodowych spisów powszechnych z lat 1988 i 2002, udział związków nieformalnych w ogólnym odsetku par tworzących związki mimo iż wzrósł, to nadal kształtował się na poziomie 2%⁹. Znaczna częstotliwość wybierania alternatywnych form życia rodzinnego w niektórych krajach (mająca długą tradycję i akceptowana przez społeczeństwo) spowodowała dostosowanie rozwiązań prawno-instytucjonalnych (w tym polityki rodzinnej) do tego zjawiska, co z kolei doprowadziło do zwiększenia tam praw par kohabituujących.

Niezależnie przy tym od różnic wynikających z uwarunkowań kulturowych, w świetle procesów zachodzących od kilkudziesięciu lat anachronizmem wydaje się koncentracja wyłącznie na związkach formalnych i pominięcie zjawiska rzeczywistego funkcjonowania rodzinnych gospodarstw domowych, które oparte są na alternatywnych formach współżycia. Uznawanie bowiem danych struktur jako rodzin pełnych jedynie na podstawie kryterium zawarcia małżeństwa prowadzi do nieuzasadnionego włączenia par nieformalnych mających potomstwo do grupy samotnych rodziców. Sytuacja taka rodzi natomiast konsekwencje o dwojakim charakterze. Z jednej strony, rodziny takie mogłyby stać się beneficjentami programów przeznaczonych dla osób, które są zmuszone realizować niejako podwójne obciążenie obowiązkami (zwłaszcza rodzicielskimi). Z drugiej strony, problematyczne wydaje się również całkowite zrównanie nieformalnych rodzin z parami małżeńskimi posiadającymi dzieci. Podawałoby to w wątpliwość zawieranie związku formalnego, który m.in. z założenia powinien gwarantować większą trwałość rodziny i zapewnić swo-

⁷ Pojęcie członków rodziny oznacza tu parę rodzicielską z nieusamodzielnionym potomstwem.

⁸ Dane wskazujące na rozmiary zjawiska kohabitacji w rozbiciu na wybrane kraje można znaleźć np. w: K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2002, s. 138-145.

⁹ Trzeba przy tym przyznać, że ze względu na wrażliwość takich informacji są to wartości w pewnym stopniu zaniżone.

im członkom (ze szczególnym naciskiem na osoby małoletnie – dzieci) większe bezpieczeństwo w porównaniu do układów alternatywnych. Oczywiście każda jednostka musi mieć prawo do wyboru w sferze realizowanego przez siebie stylu życia, jednak polityka państwa powinna koncentrować się na pożądanym z punktu widzenia społeczno-ekonomicznego formach współżycia rodzinnego. Jednocześnie delikatną i nierozwiązaną kwestią pozostaje dylemat, czy dobro dziecka stanowi wartość nadrzędną, a zatem udzielenie lub odmówienie mu wsparcia nie może być uzależnione od modelu rodziny, w jakim jest wychowywane.

Warto zasygnalizować jeszcze jedną kwestię wynikającą ze zróżnicowania definicji określających rodzinę lub rodzinne gospodarstwo domowe. W zależności bowiem od kraju obowiązują różne zakresy tych pojęć¹⁰, co implikuje w szczególności odmienne traktowanie tych samych struktur oraz inny katalog świadczeń im należnych. Różnice te wynikają w dużym stopniu z zależności kulturowych i społecznych, a ponadto stanowią (a przynajmniej powinny) odzwierciedlenie przekroju społeczeństwa (np. wielkości odsetka rodzinnych gospodarstw domowych nieopartych na związkach formalnych)¹¹. W związku z tym nie wydaje się możliwe doprowadzenie do ujednoczenia obszaru pojęciowego we wskazanej dziedzinie, co nie powinno oznaczać braku współpracy międzynarodowej w tym aspekcie. Z uwagi bowiem na uwarunkowania o charakterze ekonomicznym, a zwłaszcza zwiększenie mobilności jednostek i coraz większą łatwość (a niekiedy wręcz konieczność) zmiany miejsca zamieszkania, również w perspektywie międzynarodowej, właściwe byłoby dostosowanie prawodawstwa w sposób, który umożliwiłby niejako sprawiedliwe traktowanie danych rodzin bez względu na obszar, gdzie obecnie przebywają. Zagadnienie to można także rozpatrywać szerzej – w kontekście pozytywnego oddziaływania migracji ludności na poprawę niskiego poziomu dzietności poszczególnych krajów, co powinno stanowić kolejny bodziec do zmian w polityce rodzinnej.

3. Przeobrażenia funkcji rodziny jako przyczyna zmian w polityce rodzinnej

Polityka rodzinna postrzegana przez pryzmat jej celów to ogół norm, działań i środków, jakimi posługuje się państwo, aby zapewnić rodzinie sprzyjające warunki, w których będzie mogło dojść do jej utworzenia, a następnie do jej prawidłowego rozwoju przy jednoczesnym wypełnianiu przez nią wszystkich jej funkcji (pożyczanych

¹⁰ Por. B. Houchard, *La famille, une idée neuve en Europe*, Fondation Robert Schuman, Paris 2001, s. 8-10.

¹¹ Z punktu widzenia podmiotów kreujących politykę rodzinną wszystko to przekłada się na powstanie dodatkowego problemu, który oznacza trudności podczas prób przeniesienia sprawdzonych narzędzi i dobrych praktyk z zagranicy. Wykorzystanie udanych rozwiązań z jednego kraju nie gwarantuje mianowicie odniesienia sukcesu w innym kraju.

z punktu widzenia społecznego i ekonomicznego)¹². Dlatego jednym z uwarunkowań zmian, które powinny wpłynąć na kierunki działań podejmowanych w ramach polityki rodzinnej, są zadania rodzinnego gospodarstwa domowego. Rodzina stanowi bowiem najbardziej naturalne środowisko, gdzie powinny być zaspokajane potrzeby wszystkich jej członków, jednakże powinno to zachodzić zgodnie z wymogami systemu społeczno-ekonomicznego, który współtworzy. Wydaje się przy tym, że podstawowe zadania, jakie spełnia rodzina, pozostają niezmiennie. Przeobrażeniom o znaczącej sile i na szeroką skalę ulega raczej znaczenie poszczególnych jej ról oraz sposoby i możliwości ich realizowania.

Opierając się na jednym z częściej stosowanych w Polsce podziałów funkcji rodziny¹³, oprócz pojawiającej się każdorazowo funkcji prokreacyjnej wyodrębnia się funkcje: seksualną, materialno-ekonomiczną, opiekuńczo-zabezpieczającą, legislacyjno-kontrolną, socjalizacyjną, rekreacyjno-towarzyską, emocjonalno-ekspresyjną, kulturalną oraz klasową¹⁴. Przystosowując zaś powyższy podział do potrzeb wynikających z tej pracy, funkcje socjalizacyjną, emocjonalno-ekspresyjną i rekreacyjno-towarzyską połączono w ramach grupy funkcji socjopsychologicznych i poddano analizie wraz z funkcją kulturalną.

Przykładem zmian w zakresie funkcji pełnionych przez rodzinę, które mają przełożenie na realizację polityki rodzinnej, jest odseparowanie funkcji seksualnej od prokreacyjnej. Przed XX stuleciem, z uwagi na fakt, iż zaspokajanie popędu płciowego było powszechnie akceptowane pod warunkiem, że zachodziło między partnerami w strukturach rodziny i prowadziło zazwyczaj do prokreacji, funkcja seksualna stanowiła integralną część funkcji prokreacyjnej. Dopiero rozdzielenie owych aktywności, którego przyczyna tkwiła przede wszystkim w rozwoju metod i środków antykoncepcyjnych, ale też w przeobrażeniach sfery światopoglądowej, spowodowało konieczność uwzględnienia obu z nich w klasyfikacji funkcji rodziny¹⁵ i przełożyło się na konieczność dostosowania rozwiązań polityki rodzinnej. Doszło do przeniesienia akcentu z oczywistego, swoistego przymusu wynikającego z pozosta-

¹² Por. A. Kurzynowski, *Rodzina w polityce społecznej*, [w]: *Problemy rodziny w polityce społecznej*, A. Kurzynowski (red.), Ośrodek Badań Społecznych, Warszawa 1991 i B. Balcerzak-Paradowska, *Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2004, s. 139-141.

¹³ Z. Tyszka, *Z metodologii badań socjologicznych nad rodziną*, Wydawnictwo Pomorze, Bydgoszcz 1988, s. 46-53.

¹⁴ Z uwagi na zanik systemów ściśle klasowych bardziej adekwatne byłoby użycie innego terminu – funkcja stratyfikacyjna, co zrobiono m.in. w: T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 117-118. Ponadto należy zauważyć pewien paradoks polegający na tym, że o ile w przypadku rodzin prawidłowo funkcjonujących pożądane jest dziedziczenie statusu społeczno-ekonomicznego, o tyle w sytuacji rodzin będących w trudnym położeniu i niepotrafiących samodzielnie poradzić sobie z problemami owa transmisja statusu jest wysoce niewskazana.

¹⁵ Por. D.R. Hall, *The Pure Relationship and Below Replacement Fertility*, "Canadian Studies in Population" 2003, vol. 30, iss. 1, s. 53.

wania w związku na źródło satysfakcji dla obojga partnerów, co w konsekwencji stanowiło jedną z przyczyn spadku poziomu dzietności. Z kolei funkcja prokreacyjna nabiera coraz bardziej prywatnego charakteru, zależnego praktycznie całkowicie od preferencji partnerów. Wskutek desakralizacji rodzicielstwa dziecko zaczęło często traktować jako inwestycję (nacechowaną oczywiście doznaniem emocjonalnymi), która konkuruje niejako z dobrami konsumpcyjnymi, a jej dokonanie poprzedzone jest czymś w rodzaju kalkulacji opłacalności czy rachunku zysków i strat¹⁶. Z drugiej strony, zdolności prokreacyjne (uwidaczniające się w relatywnie dużej liczbie posiadanych dzieci) postrzegane są niejednokrotnie przez pryzmat braku umiejętności kontroli płodności i potrzeby świadomego kontrolowania poczęć, a czasem też patologii.

Wskazane procesy oraz zjawiska są wyjątkowo niepokojące w świetle wciąż nierozwiązanego problemu osiągnięcia prostej zastępowalności pokoleń i związanych z nim konsekwencji (np. zaburzeń struktury wieku ludności przekładających się na niewydolność systemów ubezpieczeń emerytalnych czy braku możliwości realizowania przez młodszych członków rodziny funkcji opiekuńczo-zabezpieczającej wobec swoich starszych krewnych). Jednocześnie wydaje się, że żadne dotychczasowe instrumenty polityki rodzinnej nie są w stanie odwrócić trendów dotyczących rodzinnych gospodarstw domowych w zakresie prokreacji, dopóki członkowie rodziny nie uznają, że byłoby to korzystne. Doświadczenia państw europejskich pokazują, że przekonanie jednostek, które na skutek własnych poglądów nie chcą mieć w ogóle lub nie planują większej niż mają liczby dzieci, do zmiany poglądów wobec posiadania potomstwa nie jest możliwe do przeprowadzenia za pomocą metod oraz środków o charakterze ogólnym (niezależnie od wielkości włożonych zasobów finansowych, czego przykładem jest polityka rodzinna prowadzona od kilku dekad bez zauważalnych rezultatów przez rząd niemiecki).

Warto podkreślić, że pojawienie się pierwszego dziecka jest spowodowane głównie czynnikami normatywno-afektywnymi, a nie racjonalnością decyzji. Dlatego rozwiązania polityki rodzinnej mogą ewentualnie pomóc w wyborze momentu poczęcia. W związku z tym to ewolucja w sferze postaw i zachowań prokreacyjnych, stymulowana przez kompleksowe działania, mogłaby stanowić odpowiedź na wyzwania demograficzne w XXI wieku. Jednocześnie trzeba pamiętać, że działania powinny koncentrować się na wzroście skłonności do urodzeń drugich i trzecich, które decydują o poziomie dzietności ogółem. Wynika to nie tylko z przyczyn, dla których ludzie decydują się na pierwsze dziecko, ale także ze związku, który występuje między wielodzietnością a ubóstwem prowadzącym do braku możliwości zapewnienia dzieciom warunków wychowawczych, wysokiej jakości kapitału ludzkiego oraz poziomu startu życiowego.

¹⁶ Z jednej strony, dziecko jest traktowane jako realizacja potrzeby rodzicielstwa, czynnik osobowego rozwoju rodziców czy wreszcie owoc wzajemnej miłości lub wręcz wartość sama w sobie, z drugiej zaś – posiadanie potomstwa postrzega się w kategoriach obciążeń czasowych, zmian dotychczasowego trybu życia partnerów oraz związanych z nimi ograniczeń w zakresie realizowania indywidualnych celów i aspiracji.

Ponadto, prowadząc działania pronatalistyczne, należy podjąć decyzję, czy aktywność państwa powinna mieć taki sam charakter niezależnie od statusu społeczno-ekonomicznego rodziny. Opierając się na wprowadzanych w Polsce rozwiązaniach, można zauważyć, że w zależności od miejsca zajmowanego w hierarchii społecznej przez dane typy rodzin na ich decyzje oddziałują odmienne metody stosowane w polityce rodzinnej (inna jest ich wrażliwość na poszczególne bodźce pochodzące ze strony państwa)¹⁷.

Z kolei przykładem kraju, gdzie na skutek konsekwentnych i długofalowych działań podejmowanych zarówno przez władze na wszystkich szczeblach, jak też dzięki aktywności organizacji pozarządowych czy zakładów pracy udało się zmienić sposób rozumowania prowadzący do małodzietności, jest Francja. W szczególności rodziny z trójką dzieci (i liczniejsze) są tam uprawnione do korzystania z wielu przywilejów¹⁸, powodujących, że koszty wychowania potomstwa są podzielone między rodziców a społeczeństwo w proporcjach sprzyjających posiadaniu większej liczby dzieci. Matki wspierane są przez stale rozwijane i finansowane przez państwo usługi opiekuńcze z rozbudowanym systemem urlopów oraz wieloma formami zatrudnienia pozwalającymi na pracę zawodową obojga rodziców, zwłaszcza małych dzieci¹⁹.

Patrząc na zagadnienie dzietności z szerszej perspektywy, można dodać, że oddziaływanie na wzrost liczby urodzeń dzieci powinno być skorelowane z aktywnością mającą na celu poprawę warunków funkcjonowania rodzinnych gospodarstw domowych i stworzenie optymalnego środowiska rozwoju (co przekłada się na realizowanie przez rodzinę zwłaszcza funkcji materialno-ekonomicznej i częściowo funkcji opiekuńczo-zabezpieczającej). Oznacza to, że kluczowe w tym względzie staje się umożliwienie podjęcia pracy przez dorosłych członków rodzinnego gospodarstwa domowego. Równie istotne jest stosowanie przez państwo zdywersyfikowanych rozwiązań ułatwiających godzenie z obowiązkami rodzinnymi nie tylko obowiązków zawodowych, ale i tych, które wynikają z przynależności jednostek do pozarodzinnych grup społecznych (szczególnie w przypadku kobiet). Warto podkreślić, że wspieranie wzrostu aktywności zawodowej kobiet jest ważne nie tylko z uwagi na stymulowanie procesu tworzenia rodzin, poprawę warunków ich funk-

¹⁷ Jedną z nieprzemyślanych inicjatyw wydaje się wprowadzenie w Polsce w 2005 r. jednorazowej zapomogi z tytułu urodzenia się dziecka. Nie jest jednak możliwe wykazanie związku przyczynowo-skutkowego między nią a zmianami w poziomie dzietności (zgodnie z danymi GUS taki związek nie występuje). Z kolei wypowiedzi w różnych mediach jednostek z poszczególnych grup społecznych pokazują, że świadczenie to często wzbudzało dezaprobatę wśród osób mających lepszy status społeczno-ekonomiczny, natomiast dla części osób obciążonych nałogami była to wystarczająca zachęta do poczęcia kolejnych dzieci mimo braku możliwości stworzenia im odpowiednich warunków do rozwoju.

¹⁸ Oczywiście trzeba uzupełnić, że system wsparcia rodzin obejmuje także rodziny z jednym czy dwojgiem dzieci. Jednak można wyraźnie zauważyć, że ustawodawca stara się zachęcać do posiadania potomstwa, preferując dążenie do upowszechnienia modelu rodzinnego gospodarstwa domowego z trójką dzieci.

¹⁹ B. Balcerzak-Paradowska, wyd. cyt., s. 184-191.

cjonowania oraz umożliwienie wypełniania przez rodzinę jej funkcji, ale pozwala ono też na wyrównywanie szans kobiet i mężczyzn oraz częściowo przyczynia się do rozwiązania problemów wynikających ze stopniowego starzenia się społeczeństw²⁰. Oprócz tego prawidłowe funkcjonowanie rodziny zależy od zapewnienia odpowiednich warunków mieszkaniowych, które nie zawsze mogą być osiągnięte własnym staraniem jej członków i wymagają wsparcia publicznego²¹.

Z kolei funkcjami, w których ewoluująca specyfika warunkuje potrzebę jeszcze innych modyfikacji działań polityki rodzinnej, jest grupa funkcji socjopsychologicznych (analizowana tu wraz z funkcją kulturalną), ze szczególną rolą funkcji socjalizacyjnej (nazywanej często, aby podkreślić jej dwoistość, funkcją socjalizacyjno-wychowawczą²²) oraz w pewien sposób powiązanej z nią funkcji edukacyjnej²³. Rodzina, rozumiana w ujęciu modelowym jako wspólnota intelektualna, w obrębie której kształtowaniu ulegają m.in.: osobowości, światopoglądy czy sposoby wypełniania ról społecznych, stanowi bowiem istotną zmienną pośredniczącą między jednostką a społeczeństwem, co wywołuje konsekwencje na poszczególnych płaszczyznach życia społecznego. Z kolei to zwłaszcza dzięki funkcji edukacyjnej stwarzane są warunki sprzyjające nauce oraz wspieraniu rozwoju czy osiąganiu celów wszystkich członków rodziny. Trzeba zarazem podkreślić, że nierówność poziomu wychowania dzieci w rodzinnym gospodarstwie domowym od narodzin do okresu podjęcia obowiązku szkolnego jest ważnym czynnikiem utrwalenia nierówności pod względem ich statusu. Często w późniejszym okresie nie udaje się doprowadzić do wyrównania tej nierówności.

Wobec powyższego nie sposób pominąć konieczności zmian, jakie powinny dotyczyć polityki rodzinnej. Przede wszystkim należałoby poprawić relacje na linii środowisko rodzinne–instytucje oświatowo-wychowawcze (wydaje się to niezwykle ważne m.in. w Polsce). Tylko harmonijna współpraca rodziców, uczniów i pedagogów może przyczynić się do lepszych rezultatów w sferze socjalizacyjno-wychowawczej oraz ukierunkować świadome działania, których podjęcie prowadziłyby do

²⁰ Zwrócono na to uwagę np. w: M. Lange, *Europejskie rozwiązania ułatwiające opiekę nad dzieckiem – wybrane przykłady*, [w:] *Międzynarodowa polityka społeczna – aspekty porównawcze*, B. Balcerzak-Paradowska, A. Rączaszek (red.), Instytut Pracy i Spraw Socjalnych i Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Warszawa-Katowice 2010, s. 328-330.

²¹ Problem dostępności mieszkań występuje np. w Polsce, gdzie w szczególności od okresu transformacji systemowej osiąga znaczne rozmiary – J. Balicki, E. Frątczak, C.B. Nam, *Mechanizmy przemian ludnościowych. Globalna polityka ludnościowa. Tom I*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa 2003, s. 265-267.

²² Por. B. Bieszczad, *Młoda rodzina w perspektywie zadań wychowawczych*, [w:] *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunek przemian*, Z. Tyszka (red.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2001, s. 263-265.

²³ Por. T. Wierzchucka, *Rodzina jako wyznacznik szans edukacyjnych młodzieży akademickiej – perspektywa retrospektywna*, [w:] *Wychowanie rodzinne w teorii i praktyce. Rozwój pedagogicznej orientacji familiologicznej*, A.W. Janke (red.), Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2008, s. 224, 227-228.

osiągnięcia celów zbieżnych z oczekiwaniami jednostek zaangażowanych w ten proces, ale i przyniosłoby korzyści całemu społeczeństwu²⁴. Placówki opiekuńcze i szkolne powinny wypracować skuteczniejszy system pomocy dzieciom (i ich rodzinom) z różnego rodzaju deficytami, aby w jak największym stopniu zniwelować nierówności mające swoje źródło w rodzinie pochodzenia takich dzieci (np. rodziny patologiczne).

4. Potrzeby i oczekiwania potencjalnych beneficjentów systemu wsparcia rodzin

Kolejnym ważnym czynnikiem warunkującym proces kształtowania polityki rodzinnej wydaje się preferowany przez jednostki i możliwy do realizowania model rodziny, z którym wiąże się wypełnianie przez partnerów poszczególnych ról. Istotne znaczenie ma postrzeganie miejsca oraz rzeczywiste położenie kobiet w rodzinnym gospodarstwie domowym i w systemie społeczno-ekonomicznym. Fundamentalne w tym względzie jest z pewnością głęboko zakorzenione i funkcjonujące powszechnie w wielu krajach (w tym w Polsce czy Czechach, ale także np. we Francji) stereotypowe pojęcie kobiecości i męskości, na podstawie którego jednostki różnicowane są według kryteriów ról i zachowań typowych dla danej płci czy związanych z nimi oczekiwań²⁵. Z drugiej strony, na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat obserwuje się m.in. nasilenie działań ruchów feministycznych, które propagują nowe modele zachowań, oparte np. na równości obu płci, większej autonomii kobiet czy wymienności ról. Kobiety przejawiają coraz wyższe aspiracje edukacyjne, co przyczynia się w dużym stopniu do wzrostu ich aktywności zawodowej. Uwarunkowania ekonomiczne sprawiają zarazem, że na znaczeniu zyskał model rodziny z obojgiem rodziców pracujących. Zanik poczucia bezpieczeństwa na rynku pracy i wzrost ryzyka bezrobocia, przy częstym braku stałego poziomu dochodów, prowadzi do sytuacji, w której zwłaszcza kobiety będą jeszcze bardziej ukierunkowywać się w stronę własnego rozwoju. Nie mając zapewnionej gwarancji stabilizacji ze strony partnera, będą podejmowały działania zmierzające do umocnienia swojej pozycji na rynku pracy, to zaś będzie musiało prowadzić do dalszego spadku dzietności. Jednocześnie można przypuszczać, że podejmowanie pracy przez matki to nie tylko konieczność, ale również coraz powszechniej uświadomiona potrzeba równoległego oraz harmonijnego wypełniania zadań wynikających z macierzyństwa i kariery zawodowej²⁶.

²⁴ R. Bibik, *Partnerstwo rodziny i szkoły – fikcja czy rzeczywistość?*, [w:] *Rodzina we współczesności*, A. Ładyżyński (red.), Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2009, s. 147-148.

²⁵ D. Pankowska, *Wychowanie a role płciowe*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s. 20-27.

²⁶ Por. M. Gagacka, *Aktywna polityka społeczna i ekonomia społeczna jako instrumenty wsparcia rodzin*, [w:] *Usługi społeczne wobec rodziny*, A. Kubów, J. Szczepaniak (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011, s. 28-32.

Odpowiedzią z kolei ze strony programów polityki rodzinnej na tak postawione postulaty powinno być wprowadzenie bardziej skutecznych i efektywnych rozwiązań wspierających godzenie obowiązków rodzinnych oraz zawodowych lub poprawa już istniejących instrumentów. W wielu krajach główne problemy w tym zakresie dotyczą: niewystarczającej opieki instytucjonalnej nad małymi dziećmi (nie tylko rozumianej w ujęciu ilościowym, ale też pod względem jakości, a ponadto jej dostępności wynikającej z poziomu opłat za pobyt dziecka)²⁷, iluzoryczności narzędzi ułatwiających powrót do pracy po przerwie związanej z macierzyństwem oraz niedostosowania usług społecznych do potrzeb rodziców²⁸.

Instrumentem wykorzystywanym przez politykę rodzinną w celu ułatwienia godzenia ról rodzinnych i zawodowych są najczęściej świadczenia społeczne i ulgi w systemie podatkowym. Wydaje się jednak, że bardziej pożądane byłoby położenie większego nacisku na rozwój rozwiązań z zakresu pośredniej polityki rodzinnej lub inicjatyw niejako z pogranicza polityki rodzinnej oraz innych polityk szczegółowych polityki społecznej. Do grupy tych narzędzi zaliczane są przede wszystkim bardzo szeroko rozumiane ułatwienia obejmujące sprawowanie opieki nad dzieckiem, takie jak: płatne urlopy macierzyńskie²⁹, urlopy rodzicielskie czy organizowane i współfinansowane przez podmioty polityki społecznej usługi opiekuńczo-wychowawcze. Ponadto, odpowiadając na deklarowane w społeczeństwie potrzeby, trzeba wskazać konieczność stosowania na większą skalę rozwiązań dotyczących uprawnień pracowniczych, w tym zwłaszcza czasu, form i organizacji pracy.

Należy zauważyć, że zmieniają się oczekiwania potencjalnych beneficjentów polityki rodzinnej. Wśród deklarowanych przez jednostki czynników, które zarazem są często postrzegane jako warunek posiadania potomstwa, jest np. poprawa bezpieczeństwa ekonomicznego rodzin. Rozwijając to wskazanie, trzeba uzupełnić, że nie chodzi tu przeważnie o wzrost wolumenu transferów bezpośrednich, ale o stworzenie warunków, w których oboje lub przynajmniej jedno z partnerów miałyby stabilną sytuację na rynku pracy (m.in. uwzględniającą ułatwienie powrotu na ów rynek ma-

²⁷ W niektórych krajach (w tym w Polsce czy Niemczech) dodatkową trudność stanowi brak zaufania do instytucji żłobków czy przedszkoli, do zatrudnionego personelu (dla porównania we Francji personel w państwowych przedszkolach podlega resortowi oświaty, co w rzeczywistości oznacza lepsze wykształcenie kadry opiekuńczej), a nawet do słuszności podejmowanych przez danych rodziców decyzji odnoszących się w ogóle do przebywania tam ich dziecka (zamiast sprawowania opieki rodzicielskiej).

²⁸ Ciekawym i praktycznym pomysłem jest na tym tle projekt realizowany w kilku krajach Unii Europejskiej, gdzie dostosowano godziny pracy placówek usługowych do systemu organizacji czasu pracy w instytucjach.

²⁹ Mimo iż z założenia zasiłek macierzyński powinien rekompensować zarobek utracony przez kobietę z powodu urodzenia dziecka, to w rzeczywistości w zależności od kraju funkcjonuje jedno z trzech rozwiązań (z ewentualnymi modyfikacjami, np. poziom uwarunkowany od długości urlopu): ekwiwalent w pełnej wysokości utraconych zarobków, wypłata sumy pieniężnej w wysokości odosobzonej procentowo do płacy przeciętnej lub świadczenie przyznawane kwotowo.

tek, które się z niego wycofały po urodzeniu dziecka, czy gwarantującą poziom płac umożliwiający utrzymanie i wychowanie potomstwa). Innym często wymienianym postulatem rodziców jest poprawa jakości działań podejmowanych w celu stworzenia sprzyjających warunków formowania, a następnie funkcjonowania rodzinnych gospodarstw domowych, a w szczególności szeroko rozumianej opieki nad dzieckiem od momentu jego poczęcia.

Oczywiście należy pamiętać, że grupą rodzin, która niezmiennie potrzebuje wsparcia ze strony polityki rodzinnej, są rodziny w trudnym położeniu, a szczególnie rodziny wielodzietne, niepełne czy ubogie. Podstawowym celem polityki rodzinnej jest spełnianie wobec nich funkcji egalitaryzującej, jednakże można zauważyć zmiany w zakresie stosowanych w tym celu narzędzi. Działania o charakterze osłonowym coraz częściej bowiem prowadzone są razem z działaniami aktywizującymi, jakkolwiek ważnym czynnikiem decydującym o proporcji między nimi powinien być wiek dzieci i struktura rodziny. Sami beneficjenci (pomijając rodziny obciążone patologiami) coraz częściej zdają sobie też sprawę, że ograniczenie pasywnych transferów socjalnych na rzecz wsparcia udzielanego warunkowo, związanego z uczestnictwem w programach aktywizujących, prowadzić będzie do usamodzielnienia się i w rezultacie do poprawy sytuacji w długim horyzoncie czasu.

W związku z powyższym widać zatem, że działania polityki rodzinnej muszą przede wszystkim ewoluować z potrzebami ludzi, których z założenia ma ona wspierać. Zgodnie z przepisami Konstytucji RP, w przypadku rodzin funkcjonujących prawidłowo zadaniem państwa jest stworzenie takich warunków, w ramach polityki społecznej i gospodarczej, w których poszanowane będzie dobro rodziny. Polityka prowadzona przez państwo w celu ochrony dobra rodziny powinna znajdować odzwierciedlenie w tworzeniu rodzin zdolnych do samodzielnego zaspokajania swoich potrzeb. Z kolei wsparcie kierowane zwłaszcza do rodzin wielodzietnych i niepełnych, które zarazem znajdują się w trudnej sytuacji, musi mieć szczególny charakter. Ma z założenia umożliwić stosunkowo normalne funkcjonowanie w strukturach społecznych oraz przyczyniać się do zapewnienia trwałości rodziny. Oznacza to, że pomoc ze strony państwa nie może prowadzić do patologii, polegających zwłaszcza na uzależnianiu się rodzin od tej pomocy czy utrwalaniu u nich syndromu wyuczonyj bezradności i, co gorsza, przekazywania ich kolejnemu pokoleniu. Powodowałoby to nieuzasadnione powiększanie się grupy beneficjentów pomocy społecznej. Stałoby też w sprzeczności z przyjmowaną obecnie za właściwą koncepcją aktywnej polityki społecznej (w tym polityki rodzinnej), gdzie finansowanie usług społecznych powinno stanowić inwestycję, a nie wydatek³⁰.

³⁰ A. Karwacki, M. Rymśa, *Meandry upowszechniania koncepcji aktywnej polityki społecznej w Polsce*, [w:] *Polityka aktywizacji w Polsce. Usługi reintegracji w sektorze gospodarki społecznej*, M. Grewiński, M. Rymśa (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa 2011, s. 31.

5. Podsumowanie

W niniejszym tekście zaprezentowano jedynie wybrane uwarunkowania, które powinny być uwzględnione przy wyznaczaniu kierunków zmian w zakresie rozwiązań wykorzystywanych w ramach polityki rodzinnej. Uznano, że czynniki wpływające na pożądane modyfikacje działań biorą swój początek już w sferze definicji rodziny i pojęć jej pokrewnych. Nie mniej ważne są funkcje i sposób, w jaki są one pełnione przez rodzinę, oraz role podejmowane przez członków rodzinnego gospodarstwa domowego. Wskazano też na znaczenie oczekiwań, postaw i zachowań potencjalnych beneficjentów systemu wsparcia rodzin. W rozważaniach starano się uwzględnić zarys zmian wynikających z przeobrażeń środowiska zewnętrznego, co dodatkowo przekłada się na potrzeby rodziny i jej członków.

W świetle przeprowadzonych rozważań wydaje się, że koncepcja państwa opiekuńczego, w którą wpisuje się również polityka rodzinna, wymaga modyfikacji i w konsekwencji coraz silniejszego dążenia do osiągnięcia paradygmatu opartego przede wszystkim na działaniach o charakterze aktywizującym³¹. Zadania stojące przed polityką rodzinną nie powinny się ograniczać do redystrybucji dochodów i rozwiązywania problemów społecznych pojawiających się w rodzinnych gospodarstwach domowych. Coraz większego znaczenia nabierać powinno tworzenie warunków rozwoju rodzin, związanych w znacznym stopniu z inwestycjami w kapitał ludzki każdej jednostki.

Można zauważyć, że mimo podkreślanej powszechnie konieczności zwiększenia dietności zadaniami rzeczywiście stojącymi przed długofalową polityką proro-dzinną są inicjatywy podejmowane w pięciu kluczowych obszarach. Po pierwsze – konsekwentne i przejrzyste uregulowania prawno-instytucjonalne wyznaczające ramy dla kompleksowego wsparcia rodzin; po drugie – zdywersyfikowane rozwiązania z zakresu świadczeń pieniężnych i systemu podatkowego, które będą przeciwdziałać biernym i roszczeniowym postawom beneficjentów; po trzecie – szeroko rozumiana możliwość zatrudnienia jednostek połączona z pełnieniem przez nie też ról rodzinnych (w tym uwzględnienie roli usług społecznych), a zwłaszcza rodzicielskich; po czwarte – zakrojone na szeroką skalę działania edukacyjne i wychowawcze we wszystkich stadiach cyklu życia oraz po piąte – baza mieszkaniowa przystosowana do potrzeb rodzin z różnych grup społecznych.

³¹ B. Klimas, *Polityka społeczna w nowej gospodarce*, [w:] *Polityka społeczna na Śląsku wobec kryzysu – ujęcie regionalne*, R. Rauziński, T. Soldra-Gwiżdż (red.), Wydawnictwo Instytut Śląski, Opole 2009, s. 28-29.

Literatura

- Adamski F., *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.
- Balcerzak-Paradowska B., *Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków. Przemiany, zagrożenia, potrzeba działań*, Wydawnictwo Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2004.
- Balicki J., Frątczak E., Nam C.B., *Mechanizmy przemian ludnościowych. Globalna polityka ludnościowa. Tom I*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa 2003.
- Hall D.R., *The Pure Relationship and Below Replacement Fertility*, "Canadian Studies in Population" 2003, vol. 30, iss. 1, s. 51-69.
- Houchard B., *La famille, une idée neuve en Europe*, Fondation Robert Schuman, Paris 2001.
- Marody M., Giza-Poleszczuk A., *Przemiany więzi społecznych. Zarys teorii zmiany społecznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.
- Międzynarodowa polityka społeczna – aspekty porównawcze*, B. Balcerzak-Paradowska, A. Rączaszek (red.), Instytut Pracy i Spraw Socjalnych i Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Warszawa-Katowice 2010.
- Okólski M., *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2003.
- Pankowska D., *Wychowanie a role płciowe*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Polityka aktywizacji w Polsce. Usługi reintegracji w sektorze gospodarki społecznej*, M. Grewiński, M. Rymśa (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa 2011.
- Polityka społeczna na Śląsku wobec kryzysu – ujęcie regionalne*, R. Rauziński, T. Sołdra-Gwizdź (red.), Wydawnictwo Instytut Śląski, Opole 2009.
- Problemy rodziny w polityce społecznej*, A. Kurzynowski (red.), Ośrodek Badań Społecznych, Warszawa 1991.
- Rocznik demograficzny 2010*, Główny Urząd Statystyczny, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2010.
- Rodzina we współczesności*, A. Ładyżyński (red.), Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2009.
- Ślany K., *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2002.
- Szlendak T., *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Tyszka Z., *Z metodologii badań socjologicznych nad rodziną*, Wydawnictwo Pomorze, Bydgoszcz, 1988.
- Usługi społeczne wobec rodziny*, A. Kubów, J. Szczepaniak (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011.
- Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunek przemian*, Z. Tyszka (red.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2001.
- Wychowanie rodzinne w teorii i praktyce. Rozwój pedagogicznej orientacji familiologicznej*, A.W. Janke (red.), Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2008.
- Zalega T., *Gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji*, „Studia i Materiały Wydziału Zarządzania UW” 2007, nr 1.

DETERMINANTS OF TRANSFORMATION OF FAMILY POLICY – SOME EXAMPLES AND SUGGESTIONS FOR THE DIRECTION OF CHANGES IN THE PUBLIC SUPPORT FOR FAMILIES

Summary: The presented text is devoted to selected factors that determine changes in the solutions to public support for families. The author focused on the factors connected to the definition of the basic concepts used in the family policy, factors related to the transformations of family functions and examples of expectations, attitudes and behaviors of potential beneficiaries of the family support that affect the nature of the activities of the state in this regard. Although the article relates primarily to a situation in Poland there are also presented some information about the situation in other EU countries. To accomplish this objective as a research method the analysis of literature was adopted.

Keywords: family, family policy.